

УДК 347.91/.95:347.65(477)

DOI 10.37566/2707-6849-2023-2(43)-8

**Олександр КУХАРЄВ,**

*професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ,
викладач Національної школи суддів України,
член Науково-консультативної ради при Верховному Суді,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0003-2086-9179*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ

Постановка проблеми та її зв'язок із наукою чи практикою. В умовах збройної агресії щодо України, зважаючи на численні жертви серед мирного населення, непоодинокими є випадки неприйняття спадщини спадкоємцями через їх перебування за межами України, у зв'язку з чим суттєво актуалізується значення інституту відумерлої спадщини. Майно (передусім житлові приміщення та земельні ділянки) упродовж тривалого часу залишається без власника, що спричиняє його руйнування, псування, незаконне заволодіння третіми особами.

При цьому слід зважати, що ст. 1277 ЦК, яка регулює відумерлість спадщини, зазнала суттєвих змін двічі – у 2016 та у 2023 роках. І ця обставина істотно впливає на практику застосування відповідної норми, виявляє складнощі, що потребують ретельного наукового аналізу правовідносин, які виникають внаслідок визнання спадщини відумерлою.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано її розв'язання. Проблемні аспекти визнання спадщини відумерлою традиційно залишаються предметом наукових досліджень як цивілістів, так і процесуалістів, зокрема, С. Фурси, С. Бичкової, Ю. Заїки, О. Печеного, М. Ясинка, Є. Фурси, Є. Рябокonia, О. Первомайського, О. Розгон, І. Болокан.

До останніх публікацій з обраного напрямку дослідження належать: параграф «Відумерлість спадщини: окремі проблеми теорії та практики» авторства О. Первомайського у колективній монографії «Спадкове право крізь призму судової практики» за редакцією І. Спасибо-Фатєєвої (2021 р.) [1, с. 220–232]; статті: Н. Бондаренко-Зелінської, М. Бориславської, О. Трач «Передумови виникнення процесуальних правовідносин щодо визнання спадщини відумерлою» (2021 р.) [2, с. 39–61]; М. Бориславської «Перехід майна померлої особи у власність публічно-правових утворень» (2020 р.) [3, с. 184–198]; О. Неліна «Становлення та розвиток правової доктрини відумерлості (виморочності) спадкового майна в Україні» (2020 р.) [4, с. 6–11].

Виділення невіршених раніше частин проблеми. Зазвичай науковці при вирішенні питань, пов'язаних з визнанням спадщини відумерлою, не враховували останні зміни до законодавства. Серед дослідників немає єдності у правовій кваліфікації відповідних правовідносин. Крім того, окрема увага не приділялася захисту інтересів територіальної громади у разі незаконного заволодіння спадковим майном іншою особою.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є виявлення особливостей розгляду цивільних справ про визнання спадщини відумерлою з урахуванням напрацювань сучасної правової доктрини та судової практики.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Одним із найбільш спірних у теоретичній площині залишається питання визначення правової природи відносин, що виникають у зв'язку з переходом відумерлого майна у власність територіальної громади. У правовій доктрині з цього питання існує чимало позицій, які можна звести до двох основних теорій.

Теорія щодо визнання відумерлої спадщини спадковим правом. Її прихильники стверджують, що перехід спадщини у власність територіальної громади є спадкуванням [5, с. 190], [6, с. 110, 111], [7, с. 12]. У цьому аспекті висловлюється навіть думка про те, що територіальна громада є підпризначеним у силу закону спадкоємцем [8, с. 83].

Теорія щодо невизнання відумерлої спадщини спадковим правом заперечує перехід майна померлого власника до територіальної громади у порядку спадкового правонаступництва [9, с. 253], [1, с. 225], [10, с. 43].

Вважаю, що визнання спадщини відумерлою є відмінною від спадкування підставою набуття права власності територіальною громадою. Для з'ясування сутності переходу права власності у таких правовідносинах принципове значення має не об'єкт – спадщина, а визначення права, за яким такий перехід здійснюється. Визнання спадщини відумерлою має специфічні ознаки, закономірно зумовлені як участю у приватноправових відносинах суб'єкта публічного права, так і певними правовими підставами, що породжують відповідні правовідносини.

Ознаки визнання спадщини відумерлою:

1. Територіальна громада за імперативним приписом закону зобов'язана подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою, тобто вжити всіх дій для на-

буття права власності на таке майно. Невипадково О. Первомайський кваліфікує цей обов'язок як явище, що має публічно-правовий зміст [1, с. 227]. Навпаки, у відносинах спадкування особа має варіантність поведінки, що полягає у наданій законом правовій можливості прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття. При цьому обов'язок щодо подання заяви про визнання спадщини відумерлою не поширюється на інших суб'єктів – кредиторів і власників або користувачів суміжних земельних ділянок.

2. Територіальна громада не має правової можливості відмовитися від прийняття спадщини на підставі положень статей 1273, 1274 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України).

3. Законом регулюється особливий порядок набуття права власності на спадкове майно територіальною громадою на підставі рішення суду, тобто за межами нотаріального провадження. Примітно, що в такому разі видача нотаріусом свідоцтва про право на спадщину законом не передбачена.

4. Передбачено спеціальний строк для звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою та інший порядок його обчислення. Відповідна заява подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини, що, своєю чергою, унеможливає продовження або поновлення такого строку. Практично це означає, що орган місцевого самоврядування може звернутися до суду і після спливу десяти років з дня смерті спадкодавця. Проте в юридичній літературі запропоновано чіткіше унормувати цей строк. На думку С. Бичкової, з метою запобігання можливим зловживанням з боку посадових осіб органів місцевого самоврядування, у змісті ст. 1277 ЦК слід зробити застереження про те, що заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини, але не пізніше ніж через три роки від дня, коли орган місцевого самоврядування чи інша особа, визначена у ч. 1 цієї статті, довідалися або могли довідатися про наявність спадщини, щодо якої можна звернутися до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою [11, с. 115].

5. Територіальна громада, кредитор спадкодавця або власник чи користувач суміжних земельних ділянок не належать до спадкоємців за законом або за заповітом. Ці суб'єкти не визначені у жодній з п'яти черг спадкоємців за законом. Сама ідея спадкування, а особливо спадкування за законом, нерозривно пов'язана зі шлюбно-родинними відносинами.

Складення ж заповіту на користь територіальної громади, кредитора спадкодавця або власника чи користувача суміжної земельної ділянки унеможливує застосування до відповідних правовідносин ст. 1277 ЦК. Отже, правовий статус цих суб'єктів не тотожний статусу спадкоємця у відносинах спадкування.

6. Значення інституту відумерлої спадщини полягає в усуненні можливості беззахайності об'єктів спадкування, збереження їх у цивільному обороті. Суспільству не може бути байдуже, що значне за своєю вартістю майно, передусім об'єкт нерухомості, втрачає власника, знищується або захоплюється особами, які не мають ніякого права на нього. Речі, що не мають власника, можуть становити й небезпеку для суспільства через їх руйнування.

Тож визначальною методологічною засадою цієї статті є відсутність спадкування при переході відумерлої спадщини до територіальної громади. Як наголосив Верховний Суд у постанові від 31.05.2023, територіальна громада виступає так званим *екстраординарним спадкоємцем* за відсутності ординарних спадкоємців такого майна (за заповітом чи за законом). Оскільки до територіальної громади переходять як права, так і обов'язки, її правовий статус є таким самим, як і у спадкоємців. У спадкових відносинах територіальна громада завжди має правомірні очікування щодо отримання у комунальну власність відумерлого майна, а тому має речові права на майно, що підлягають захисту як і право власності у класичному розумінні, яке стосовно нерухомого майна виникає з моменту державної реєстрації [12].

Крім того, інститут відумерлої спадщини встановлений у законі з метою захисту прав кредиторів, вимоги яких мають бути задоволені незалежно від наявності чи відсутності спадкоємців, прийняття ними спадщини тощо. Такий висновок узгоджується зі змістом ст. 526 ЦК щодо загальних умов виконання зобов'язання. Так, зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов і вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Невипадково згідно з останньою редакцією ст. 1277 ЦК право на звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою надано в тому числі кредиторам спадкодавця. Водночас, незважаючи на те, хто виступає заявником у цій категорії справ, правовим наслідком визнання спадщини відумерлою є набуття права власності на неї саме територіальною громадою.

Причому зміни було внесені не лише до спеціальної норми (ст. 1277 ЦК), а й до загальних положень спадкового права, що суттєво впливають на процесуальний порядок розгляду досліджуваної категорії цивільних справ. Зокрема, Законом України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23.02.2023 № 2923-IX (набрав чинності 22.05.2023) змінено встановлене ст. 1221 ЦК місце відкриття спадщини. За новою редакцією місцем відкриття спадщини є *місце подання першої заяви*, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні такого майна, або вимоги кредиторів. На підставі отриманої першої заяви нотаріус заводить спадкову справу, яка підлягає державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Підсудність у справах про визнання спадщини відумерлою встановлена в ст. 334 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Відповідна заява подається до суду за місцем відкриття спадщини або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини. Отже, процесуальне поло-

ження закону не узгоджене з матеріальним, оскільки місцем відкриття спадщини визнається місце подання першої заяви. Фактично це означає, що місце відкриття спадщини може знаходитися за сотні кілометрів від місця розташування нерухомого майна, власником якого був померлий.

Не викликає сумніву, що заява про визнання спадщини відумерлою має розглядатися судом за місцем знаходження такого майна. А це потребує внесення змін до ст. 334 ЦПК. Невипадково у ч. 1 ст. 1277 ЦК міститься спеціальне застереження про те, що в разі подання заяви про визнання спадщини відумерлою кредитором спадкодавця або власником чи користувачем суміжних земельних ділянок суд залучає до розгляду справи органи місцевого самоврядування за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини. Крім того, спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцезнаходженням нерухомого майна, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходженням основної частини рухомого майна (ч. 3 ст. 1277 ЦК).

При цьому існує нерозривний зв'язок між механізмом визнання спадщини відумерлою та спадкуванням через їх виникнення виключно у зв'язку зі смертю особи. *Перехід відумерлого майна у власність територіальної громади є особливим випадком цивільного правонаступництва.* правонаступництво у загальному вигляді характеризується тим, що існує юридична залежність прав та обов'язків правонаступника від прав та обов'язків його правопередника. У силу припису ч. 4 ст. 1277 ЦК до територіальної громади переходить не лише право власності на майно, що належало власнику, а й обов'язок задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до ст. 1231 ЦК. Йдеться про обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки) та моральну шкоду, завдану спадкодавцем. Крім того, згідно з п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7 вимоги про відшкодування витрат на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця, а також витрати на охорону спадкового майна можуть бути пред'явлені й до територіальної громади, яка стала власником спадщини, визнаної судом відумерлою.

Водночас за межами правового регулювання залишився перехід до територіальної громади обов'язку задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця (ст. 1282 ЦК). На мою думку, такий обов'язок аналогічно переходить до територіальної громади, що зумовлено необхідністю належного виконання зобов'язання та забезпеченням стабільності майнового обороту. Законодавчим підтвердженням окресленої позиції є віднесення кредиторів спадкодавця до кола заявників у справі про визнання спадщини відумерлою.

За таких обставин правонаступництво, що виникає у зв'язку з переходом спадщини у власність територіальної громади на підставі ст. 1277 ЦК, має характер універсального.

За загальним правилом справи про визнання спадщини відумерлою розглядаються судом у порядку окремого провадження. Визначальною обставиною під час розгляду заяв про встановлення певних фактів у порядку окремого провадження є

те, що встановлення таких фактів не пов'язане з наступним вирішенням спору про право цивільне. Юридичні факти можуть бути встановлені для захисту, виникнення, зміни або припинення особистих чи майнових прав самого заявника, за умови, що вони не стосуються прав чи законних інтересів інших осіб. Якщо ж такі юридичні факти стосуються прав чи законних інтересів інших осіб, то між ними та заявником виникає спір про право.

Наприклад, наявність спадкоємця, який ставить питання про визначення йому додаткового строку для прийняття спадщини або визнання права власності на спадщину, свідчить про існування спору про право між ним та територіальною громадою, що унеможливорює розгляд відповідної цивільної справи в порядку окремого провадження. Крім того, в окремих випадках уже після звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою з'ясовується, що хоча нотаріусом і не заведено спадкову справу, проте спадщина була прийнята спадкоємцем в силу постійного проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини (ч. 3 ст. 1268 ЦК). Це свідчить про те, що вимоги територіальної громади не відповідають ознакам безспірності. Зокрема, Верховний Суд дійшов висновку про відсутність підстав для розгляду заяви про визнання спадщини відумерлою в порядку окремого провадження, оскільки спадкоємець за законом першої черги (син спадкодавця) претендує на спадкове майно, тобто наявний спір про право, що підлягає розгляду в порядку позовного провадження [13]. У іншій цивільній справі Верховний Суд відзначив, що наявність спору про право має встановлюватись за ознакою можливого заперечення суб'єктивного права особи, щодо якого виникає спір. За умови наявності спору про право питання щодо визнання спадщини відумерлою не підлягає з'ясуванню за правилами окремого провадження [14].

Визнаною як у судовій практиці [15–18], так і у правовій доктрині [19, с. 228] є позиція, згідно з якою спадщина набуває статусу відумерлої саме після набрання законної сили рішенням суду про це, а право власності на зазначене майно виникає у територіальній громаді з моменту реєстрації цієї спадщини за громадою. Навпаки, стосовно спадщини, прийнятої спадкоємцем, застосовується фікція зворотної сили прийняття спадщини, сформульована у ч. 5 ст. 1268 ЦК – незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини. Значення зворотної сили прийняття спадщини виявляється в тому, що саме на час відкриття спадщини визначається її склад, коло спадкоємців, обсяг боргів спадкодавця, інші обов'язки, що обтяжують спадщину.

Заявником у справах про визнання спадщини відумерлою виступає передусім орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Такими органами згідно зі статтями 10, 11 Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 № 280/97-ВР є сільські, селищні, міські ради, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції та повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України, цим та іншими законами. Обласні та районні ради є органами місцевого самоврядування,

що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, у межах повноважень, визначених Конституцією України, цим та іншими законами, а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, міськими радами.

Окремі дослідники стверджують про виключний характер суб'єктів, які мають право звернутися до суду з заявою про визнання спадщини відумерлою. У зв'язку з цим заперечується можливість звернення з такою заявою прокурора в інтересах територіальної громади [20, с. 240, 241].

Утім, наведена точка зору видається спірною. Як передбачено у п. 3 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України, прокуратура здійснює представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Причому у процесуальному законодавстві міститься спеціальне застереження про те, що прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. Невиконання цих вимог має наслідком залишення позовної заяви без руху, повернення заяви (ч. 4 ст. 56 ЦПК).

Верховний Суд у постанові від 17.05.2023 звернув увагу на те, що системне тлумачення абз. 2 ч. 2 ст. 56 ЦПК і абз. 1 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII дає підстави для висновку, що прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави у двох випадках: якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені повноваження здійснювати такий захист у спірних правовідносинах; якщо немає органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта владних повноважень, до компетенції якого віднесені повноваження здійснювати захист законних інтересів держави у спірних правовідносинах [21].

Отже, прокурор має право звернутися до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою за умови доведення підстав для представництва, однією з яких є бездіяльність органу місцевого самоврядування. Бездіяльність цього органу означає, що він знав або повинен був знати про порушення інтересів держави, але не звертався до суду в розумний строк. Це узгоджується з положенням ч. 1 ст. 1277 ЦК, за змістом якого орган місцевого самоврядування зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою.

Причому інші органи публічного права не мають права звертатися до суду з подібними заявами. За таких обставин правильною видається позиція тих судів, які відмовляють іншим суб'єктам у задоволенні заяв про визнання спадщини відумерлою. Зокрема, Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська відмовив Лівобережній міжрайонній державній податковій інспекції м. Дніпропетровська в задоволенні заяви про визнання спадщини відумерлою на тій підставі, що податкова інспекція у досліджуваних правовідносинах є неналежним заявником [22].

Останнім часом на практиці часто виникають ситуації, коли після смерті спадкодавця з'являються невідомі особи, які в судовому порядку встановлюють факт проживання разом зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (четверта черга спадкоємців за законом). Після отримання свідоцтва про право на спадщину ці спадкоємці продають відповідне майно. У подальшому зазначене рішення суду про встановлення факту скасовується судом апеляційної інстанції. Таких спадкоємців ще називають «солом'яні чоловічки».

Через це гостро постає питання належного захисту прав та інтересів територіальної громади, яка внаслідок незаконних дій певних суб'єктів позбавлена правової можливості отримати майно у власність як відумерле.

Розглядаючи подібну справу, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 14.12.2022 [15] сформулювала низку важливих правових висновків, основні з яких зводяться до такого:

- територіальна громада не є власником або законним користувачем спірного майна, яке незаконно вибуло з його володіння, а тому в неї немає підстав для витребування майна на свою користь як неволодіючого власника або користувача;
- законодавство не містить положень про можливість територіальної громади отримати відчужене майно в натурі та/або способи захисту інтересів територіальної громади у випадку, якщо спадщина була незаконно передана спадкоємцю на підставі рішення суду, яке в подальшому було скасоване, та у разі, коли спадщина таким спадкоємцем була відчужена іншій особі. У зв'язку з цим до відповідних правовідносин підлягає застосуванню за аналогією ч. 2 ст. 1280 ЦК.

Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що належним способом захисту інтересу територіальної громади в отриманні спадкового майна як відумерлого у випадку, якщо спадщина була передана спадкоємцю на підставі рішення суду, яке надалі було скасовано, але така спадщина спадкоємцем вже була відчужена іншій особі, є відшкодування спадкоємцем, що отримав та незаконно відчужив спадщину, вартості спадкового майна за ринковими цінами.

В аспекті викладеного можна окреслити проблему встановлення оптимального балансу приватних та публічних інтересів. Стосовно приватних інтересів мається на увазі забезпечення прав добросовісного набувача майна, а публічних – інтересів територіальної громади.

Позиція щодо неможливості витребувати у добросовісного набувача майно, набуте на підставі договору, укладеного зі спадкоємцем, видається правильною та справедливою по своїй суті. Утім, спірною вважаю доцільність застосування у досліджуваних правовідносинах аналогії закону. Як зазначено у ч. 1 ст. 8 ЦК, якщо цивільні відносини не врегульовані ЦК, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами ЦК, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). Отже, основною умовою застосування аналогії закону

є подібність цивільних відносин за змістом. Причому, як наголошує А. Довгерт, подібність відносин (і норм актів цивільного законодавства), які приміряються до неврегульованої ситуації, повинна бути змістовною (подібні цивільні права й обов'язки, подібність суб'єктного складу, об'єкта тощо) [23, с. 162, 163].

Стаття 1280 ЦК, яку за аналогією застосувала Велика Палата Верховного Суду, структурно складається з двох частин і регулює механізм перерозподілу спадщини. Зокрема, за ч. 1 цієї статті, якщо після спливу строку для прийняття спадщини і після розподілу її між спадкоємцями спадщину прийняли інші спадкоємці, вона підлягає перерозподілу між ними. Такі спадкоємці мають право вимагати передання їм у натурі частини майна, яке збереглося, або сплати грошової компенсації.

У ч. 2 ст. 1280 ЦК міститься спеціальне правило такого змісту: у разі, якщо майно, на яке претендує спадкоємець, що пропустив строк для прийняття спадщини, перейшло як відумерле до територіальної громади і збереглося, спадкоємець має право вимагати його передання в натурі. У разі його продажу спадкоємець має право на грошову компенсацію. В юридичній літературі щодо цього справедливо стверджується, що умовою для передання спадкоємцеві відумерлого майна є прийняття спадщини такою особою [24, с. 204; 25, с. 229].

Специфіка перерозподілу спадщини полягає в тому, що вона створює ефект «повернення» до спадкових правовідносин, які на момент перерозподілу припинені. Отже, положення ст. 1280 ЦК застосовується для регулювання саме спадкових відносин.

Вище вже наголошувалося на тому, що відносини, які виникають внаслідок визнання спадщини відумерлою, за своєю природою не є спадковими. Тому такі відносини не є подібними до відносин з повернення спадкоємцю відумерлого майна.

Вважаю, що в разі скасування судового рішення, на підставі якого особа визнана спадкоємцем, виникає зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави (глава 83 ЦК). Сутність цього зобов'язання полягає у вилученні в особи майна, яке вона набула (зберегла) поза межами правової підстави у випадку, якщо така підстава для переходу майна (його збереження) відпала згодом, або взагалі без неї, якщо цей перехід (збереження) не ґрунтувався на правовій підставі, та у переданні відповідного майна тій особі, яка має належний правовий титул на нього.

Згідно з ч. 2 ст. 1213 ЦК у разі неможливості повернути в натурі потерпілому безпідставно набуте майно відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна.

Оскільки рішення суду про визнання особи спадкоємцем у подальшому було скасовано, відпала й правова підстава набуття у власність спадкового майна. Внаслідок відчуження «солоним чоловічком» такого майна за відплатним договором територіальній громаді має бути відшкодована його вартість, але не в порядку ч. 2 ст. 1280 ЦК, а за правилом ч. 2 ст. 1213 ЦК.

Слід звернути увагу, що не підлягає задоволенню позов територіальної громади про витребування майна з чужого незаконного володіння, пред'явлений до останньо-

го набувача. Цей спосіб захисту можна реалізувати шляхом подання віндикаційного позову (статті 387, 388 ЦК). Предметом віндикаційного позову є вимога власника, який не є фактичним володільцем індивідуально визначеного майна, до особи, яка незаконно фактично володіє цим майном, про повернення його з чужого незаконного володіння. Територіальна громада не є власником спадкового майна. Право власності може виникнути у цього суб'єкта лише на підставі рішення суду про визнання спадщини відумерлою за умови дотримання процедури, передбаченої ЦК і ЦПК. Крім того, закон захищає інтереси добросовісного набувача шляхом закріплення у ч. 3 ст. 388 ЦК вичерпного переліку підстав, за наявності яких власник може витребувати майно від добросовісного набувача. Додам до цього, що витребування майна в добросовісного набувача на користь територіальної громади порушуватиме принцип справедливості як одну із загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК).

Висновки з дослідження і перспективи подальшого наукового пошуку. Відносини, що виникають у зв'язку з визнанням спадщини відумерлою, за своєю природою не є спадковими. Перехід відумерлого майна у власність територіальної громади є особливим випадком універсального правонаступництва в цивільному праві. Справи про визнання спадщини відумерлою розглядаються судом за загальним правилом в порядку окремого провадження. Проте часто між територіальною громадою та спадкоємцями виникає спір, що зумовлює розгляд вимоги, заявленої в порядку ст. 1277 ЦК, в межах позовного провадження. Про спір свідчить, зокрема, наявність спадкоємців, які прийняли спадщину шляхом постійного проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини або в силу свого віку чи стану здоров'я (малолітні, неповнолітні, недієздатні або обмежені в цивільній дієздатності особи).

Прокурор має право звернутися до суду з заявою про визнання спадщини відумерлою за умови доведення підстав для представництва, однією з яких є бездіяльність органу місцевого самоврядування. Бездіяльність цього органу означає, що він знав або повинен був знати про порушення інтересів держави, але не звертався до суду в розумний строк.

Процесуальне законодавство в частині підсудності справ про визнання спадщини відумерлою доцільно привести у відповідність з останніми змінами, внесеними до статей 1221, 1277 ЦК.

Недостатньо обґрунтованою є позиція Великої Палати Верховного Суду щодо застосування для захисту інтересів територіальної громади за аналогією закону ст. 1280 ЦК до відносин, що виникають внаслідок відчуження спадкового майна особою, яка набула статусу спадкоємця на підставі судового рішення, у подальшому скасованого. Спірність наведеної позиції полягає в тому, що в окресленому випадку виникає зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави. При цьому не підлягає задоволенню позов територіальної громади про витребування майна з чужого незаконного володіння, пред'явлений до останнього набувача.

Перелік використаних джерел

1. Спадкове право крізь призму судової практики: монографія / за ред. І. В. Спасько-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. 536 с.
2. Бондаренко-Зелінська Н., Бориславська М., Трач О. Передумови виникнення процесуальних правовідносин щодо визнання спадщини відумерлою. *Університетські наукові записки*. 2021. № 5. С. 39–61.
3. Бориславська М. Перехід майна померлої особи у власність публічно-правових утворень. *Університетські наукові записки*. 2020. № 6. С. 184–198.
4. Нелін О. І. Становлення та розвиток правової доктрини відумерлості (вимо- рочності) спадкового майна в Україні. *Юридична Україна*. 2020. № 8. С. 6–11.
5. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: монографія. 2-ге вид. Київ: КНТ, 2007. 288 с.
6. Музика Л. А. Проблеми права комунальної власності в Україні: монографія. Київ: Атіка, 2006. 228 с.
7. Скрипник О. В. Юридичні конструкції спадкового права: теоретико-компара- тивістське дослідження: автореф. дис. ... к. ю. н. Одеса, 2012. 21 с.
8. Шишка Р. Б., Сопілко І. М., Козирева В. П. Спадкове право в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. проф. Шишки Р. Б. Київ: Ліра-К, 2015. 216 с.
9. Печений О. П. Спадкове право. Харків: Фактор, 2012. 368 с.
10. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 264 с.
11. Бичкова С. С. Визнання спадщини відумерлою: новелізація правового інституту за останні 15 років. *Право України*. 2019. № 2. С. 107–118.
12. Постанова Верховного Суду від 31 травня 2023 р., судова справа № 335/12292/19, провадження № 61-10042св21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111998972> (дата звернення: 20.09.2023).
13. Постанова Верховного Суду від 04 січня 2023 р., судова справа № 198/99/15-ц, провадження № 61-7049св22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108273746> (дата звернення: 20.09.2023).
14. Постанова Верховного Суду від 27 жовтня 2021 р., судова справа № 641/2666/19, провадження № 61-12617св20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101808855> (дата звернення: 20.09.2023).
15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2022 р., судова справа № 461/12525/15-ц (провадження № 14–190цс20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046336> (дата звернення: 20.09.2023).
16. Постанова Верховного Суду від 23 лютого 2023 р., судова справа № 521/2335/19, провадження № 61-16331св21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109241989> (дата звернення: 20.09.2023).
17. Постанова Верховного Суду від 15 березня 2023 р., судова справа № 336/665/19, провадження № 31-13591св21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109592699> (дата звернення: 20.09.2023).

18. Постанова Верховного Суду від 01 березня 2023 р., судова справа № 320/10856/18, провадження № 61-1142св21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109303063> (дата звернення: 20.09.2023).

19. Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження): монографія / Ю. О. Заїка, Н. Б. Солтис, В. В. Проценко, Є. О. Рябоконт; відп. ред. академік НАПрН України В. В. Луць. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 248 с.

20. Окреме провадження: монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 312 с.

21. Постанова Верховного Суду від 17 травня 2023 р., судова справа № 759/12137/18, провадження № 61-7644св21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110999391> (дата звернення: 20.09.2023).

22. Рішення Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 27 лютого 2007 р., судова справа № 2-о-14/07 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/610094> (дата звернення: 20.09.2023).

23. Довгерт А. С. Юридична аналогія в Цивільному кодексі та судовій практиці України. Приватне право. 2013. № 1. С. 159–165.

24. Кухарєв О. Є. Правові підстави повернення спадкоємцю відумерлого майна. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 203–207.

25. Буркацький Л. К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2008. 384 с.

References

1. *Inheritance law through the prism of judicial practice. (2021). I. V. Spasybo-Fatieieva (Ed.). Kharkiv: EKUS [ukr.]*

2. Bondarenko-Zelinska, N., Boryslavska, M., Trach, O. (2021). Prerequisites for the emergence of procedural legal relations regarding the recognition of inheritance as dead. *University scientific notes*, 5, 39–61 [ukr.].

3. Boryslavska, M. (2020). Transfer of property of a deceased person to the ownership of public legal entities. *University scientific notes*, 6, 184–198 [ukr.].

4. Nelin, O. I. (2020). Formation and development of the legal doctrine of the deadness (obsolescence) of inherited property in Ukraine. *Legal Ukraine*, 8, 6–11 [ukr.].

5. Zaika, Yu. O. (2007). *Inheritance law in Ukraine: formation and development*. Kyiv: KNT [ukr.].

6. Muzyka, L. A. (2006). *Problems of communal property law in Ukraine*. Kyiv: Atika [ukr.].

7. Skrypnuk, O. V. (2012). *Legal constructions of inheritance law: a theoretical and comparative study: Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [ukr.].

8. Shyshka, R. B., Sopilko, I. M., Kozyrieva, V. P. (2015). *Inheritance law in Ukraine*. Kyiv: Lira-K [ukr.].

9. Pechenyi, O. P. (2012). *Inheritance law*. Kharkiv: Faktor [ukr.].

10. Romovska, Z. V. (2009). *Ukrainian civil law. Inheritance law*. Kyiv: Alerta; KNT; TsUL [ukr.].

11. Bychkova, S. S. (2019). *Recognizing heritage as dead: novelization of the legal institute over the past 15 years*. *Law of Ukraine*, 2, 107–118 [ukr.].

12. *Resolution of the Supreme Court dated May 31, 2023, court case No. 335/12292/19, proceeding No. 61-10042cв21*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111998972> [ukr.].

13. *Resolution of the Supreme Court dated January 4, 2023, court case No. 198/99/15-ts, proceeding No. 61-7049cв22*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108273746> [ukr.].

14. *Resolution of the Supreme Court dated October 27, 2021, court case No. 641/2666/19, proceeding No. 61-12617cв20*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101808855> [ukr.].

15. *Resolution of the Great Chamber of the Supreme Court of December 14, 2022, court case No. 461/12525/15-ts (proceedings No. 14–190ts20)*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046336> [ukr.].

16. *Resolution of the Supreme Court dated February 23, 2023, court case No. 521/2335/19, proceeding No. 61-16331cв21*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109241989> [ukr.].

17. *Resolution of the Supreme Court dated March 15, 2023, court case No. 336/665/19, proceedings No. 31-13591cв21*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109592699> [ukr.].

18. *Resolution of the Supreme Court dated March 1, 2023, court case No. 320/10856/18, proceedings No. 61-1142cв21*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109303063> [ukr.].

19. Zaika, Yu. O., Soltys, N. B., Protsenko, V. V., Riabokon, Ye. O. (2015). *Modern trends in the development of inheritance law (comparative legal research)*. V. V. Luts (Ed.). *Naukovo-doslidnyi instytut pryvatnoho prava i pidpriemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy* [ukr.].

20. Komarov, V. V., Svitlychna, H. O., Udaltsova, I. V. (2011). *Separate proceedings*. Kharkiv: *Pravo* [ukr.].

21. *Resolution of the Supreme Court dated May 17, 2023, court case No. 759/12137/18, proceeding No. 61-7644cв21*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110999391> [ukr.].

22. *Decision of the Industrial District Court of Dnipropetrovsk dated February 27, 2007, court case No. 2-o-14/07* URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/610094> [ukr.].

23. Dohert, A. S. (2013). *Legal analogy in the Civil Code and judicial practice of Ukraine*. *Private law*, 1, 159–165 [ukr.].

24. Kukhariev, O. Ye. (2016). *Legal grounds for returning deceased property to the heir*. *Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 203–207 [ukr.].

25. Burkatskyi, L. K. (2008). *Inheritance law of Ukraine: theory, comments, practice, sample applications*. Kyiv: *In Yure* [ukr.].

КУХАРЄВ О. Сучасні тенденції розгляду судами справ про визнання спадщини відумерлою.

Стаття присвячена виявленню особливостей визнання спадщини відумерлою з урахуванням досягнень правової доктрини, останніх змін до законодавства України та судової практики. Доводиться, що відповідні правовідносини за своєю природою не є спадковими. Справи про визнання спадщини відумерлою розглядаються судом за загальним правилом у порядку окремого провадження. При цьому наявність

спору між територіальною громадою та спадкоємцями зумовлює розгляд вимоги, заявленої в порядку ст. 1277 ЦК, у межах позовного провадження.

Ключові слова: відумерла спадщина, відумерлість спадщини, спадкування, спадкодавець, спадкоємці, територіальна громада, правонаступництво.

KUKHARIEVO. Current tendencies of court hearings on recognizing inheritance as escheat.

The article is focused on identifying the peculiarities of recognizing the inheritance as escheat considering the achievements of the legal doctrine, the latest amendments to the legislation of Ukraine and the latest case-law of the Supreme Court. The author has proved the fact that relations arisen about the recognition of inheritance as escheat are not hereditary in nature. Cases on recognizing inheritance as escheat are considered by the court under the general rule in the manner of separate proceedings. Analysis of court case-law demonstrates that there is often a dispute between the territorial community and lawful heirs. This determines the consideration of the claim stated in accordance with the Art. 1277 of the Civil Code of Ukraine within the scope of legal proceedings. It has been emphasized that a prosecutor has the right to appeal the court to declare the inheritance as escheat, if there are grounds for representing the legal interests of the state in court, where one of them is omission of the local self-government agency. Omission of this agency means that it knew or should have known about the violation of the state's interests, but did not apply to the court within reasonable terms.

The author has noted the need to bring the procedural legislation in line with the latest amendments made to the Articles 1221, 1277 of the Civil Code of Ukraine regarding the terms of jurisdiction in cases on recognizing inheritance as escheat.

The author has analyzed the legal position of the Grand Chamber of the Supreme Court set forth in the Resolution dated from December 14, 2022 regarding the protection of the territorial community's interests in case of alienation of inherited property by a person, who acquired the status of a lawful heir on the basis of a court decision, which was later reversed. It has been substantiated that there is an obligation in the indicated case related to the acquisition and preservation of property without a sufficient legal basis (Chapter 83 of the Civil Code of Ukraine). At the same time, the complaint of the territorial community to claim property from someone else's illegal possession brought against the last acquirer is not admissible.

Key words: heirless inheritance, escheat of inheritance, succession, ancestor, lawful heirs, territorial community, legal succession.